

ANNA KAI IOTOURPNA: AFOΣΙΩΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

‘Ανάμεσα στίς γυναικεῖες μορφὲς τῆς Αἰνειάδας ἡ “Αννα, ἀδερφὴ τῆς Διδῶς, καὶ ἡ Ἰοτούρνα, ἀδερφὴ τοῦ Τύρνου, ἔχουν ἔνα στοιχεῖο τραγικὰ κοινό: ὅχι βέβαια τὴν ἀγάπη, ποὺ γιὰ ποικίλες ψυχολογικὲς αἰτίες σκοτώνει συνειδητά, μιὰ καὶ ἔνα τέτοιο συμπέρασμα θὰ δηγοῦσε σὲ ἀνυπολόγιστη ἔκταση εὐθύνης γιὰ τὶς παραπάνω μορφές, εὐθύνης ποὺ δὲ νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀρχαίου κειμένου, ἀλλὰ τὴν ἀφοσίωση ποὺ χωρὶς νὰ τὸ ἔχει συνειδητοποιήσει—ἢ, ἵσως, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τὸ συνειδητοποιήσει—οἰκοδομεῖ μιὰ μοιραία καταστροφή. Ἔτσι, ἡ καταστροφὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν συνειδητὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀφοσίωσης, εἶναι ὅμως πολὺ λογικὸ νὰ συμπεράνει διὰ μελετητῆς ὅτι στὸ συγκεκριμένο κείμενο καὶ στὶς συγκεκριμένες μορφὲς ἡ δεύτερη παρακολούθει τὴν πρώτη σὲ σχέσεις ἀλληλοεπιδρασῆς μέχρι τὸ τέλος. Ἀλλὰ δις ἔξεταστοῦν οἱ δυὸ μορφὲς μὲ τὴ σειρὰ ἐμφάνισής τους στὸ ἔπος.

‘Η προσωπικότητα τῆς “Αννας καὶ δόλοληρη ἡ στάση τῆς ἀπέναντι στὴ Διδὼ ἔχει ποικιλότροπα σχολιαστεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητές. Μιὰ ἄποψη ἔχει φανερὰ στραφεῖ ἐναντίον τῆς κατηγορώντας τὴν γιὰ «ἐπικουρισμὸ» καὶ «κυρηναϊσμό»¹, ἐνῶ κάποια ἄλλη, χωρὶς νὰ φέγει ἀπερίφραστα τὴν θέση τῆς, φαίνεται νὰ συνοδεύει κατὰ κάποιο τρόπο τὸ τραγικὸ ἀποτέλεσμα τῆς αὐτοκτονίας τῆς

1. ‘Ο T. R. Glover, *Studies in Virgil* (N. York 1912²), σ. 188 κ.ἔ., ξεκινώντας ἀπὸ τὸ σχόλιο τῆς “Αννας γιὰ τὴ Διδὼ, ὅτι περνᾶ τὴ ζωὴ τῆς χωρὶς «dulcis natos», τὴ χαρακτηροῦει «Ἐπικούρεια». Πιστεύει ἀκόμα ὅτι ἡ “Αννα ρέπει πρὸς τὸν Κυρηναῖσμό, μιὰ καὶ ἡ φράση τῆς «id cinerem aut Manis credit curare sepultos?» (IV. 34) ὑπονοεῖ ὅτι διὰ νεκρὸς Συγχαῖος μένει, σὰν νεκρὸς ποὺ εἶναι, ἀδιάφορος ἀπέναντι στὴ λατρεία καὶ στὶς εὐχές τῶν ζωντανῶν, πράγμα βέβαια ποὺ διαφέύδει μὲ τὴ στάση του στὸ ἔκτο βιβλίο τῆς Αἰνειάδας (στ. 474). Ἀλλὰ καὶ ὁ E. A. Hahn, *Pietas versus violentia in the Aeneid*, *CW* 25 (1931) 19, φαίνεται νὰ πιστεύει ὅτι ἡ πρόταση τῆς “Αννας στὸ στίχο 45 («dis equidem auspiciibus...et Iunone secunda») δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀσεβῆς καὶ ὑβριστικὴ ἔκφραση πρὸς τοὺς θεοὺς, θέση ποὺ σὲ τελικὴ ἀνάλυση σχεδὸν ταυτίζεται μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀποδίδει ὁ Glover. βλ. καὶ H. W. Prescott, *The Development of Virgil's Art* (Chicago 1927), σ. 274. Γιὰ τὴν πιθανότητα ἐρωτικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν Αἰνέα καὶ στὴν “Αννα μὲ βάση τὸν ὑπαινιγμὸ τάχα τῆς Διδῶς στοὺς στίχους IV. 435-6 βλ. A. A. Barrett, Anna's Conduct in Aeneid 4, *Vergilius* 16 (1970) 21-25· πρβ. καὶ Ov. *Fasti* III. 543-656.

ἀδερφῆς της μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀντιμετώπισε τὸ θέμα στὸ σύνολό του¹. Μιὰ τρίτη μερίδα ἐρευνητῶν τέλος υἱοθετεῖ μιὰ πραγματικὰ εύνοική κριτική γιὰ τὶς ἐνέργειες τῆς "Αννας ἀποδίδοντάς της ἀδερφικὴ ἀγάπη καὶ εἰλικρίνεια².

Εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ τέταρτου βιβλίου, ποὺ ἡ Διδὼ ἐμπιστεύεται στὴν ἀδερφή της τὸ φοβερό της μυστικό, ἐνῶ ἡ Ἰδια «caeco carpitur igni»³. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ βασίλισσα δὲν εἶναι καθόλου φειδωλὴ σὲ χαρακτηρισμοὺς θαυμασμοῦ γιὰ τὸν ξένο⁴. Καὶ, ὅσο κι ἀν προσθέτει τὰ λόγια τῶν στίχων 15-19, ποὺ ὑπογραμμίζουν τὴν ἀφοσίωσή της γιὰ τὸ νεκρό της ἄντρα καὶ τὴν (μέχρι τώρα τουλάχιστο) ἀπόφασή της νὰ μὴ ξαναπαντρευτεῖ, εἶναι κιόλας φανερὸ δτὶ ἡ ἀνάμνηση τοῦ Συχαίου ἔχει ἔντονα ἀτονίσει μὲ τὴν παρουσία αὐτοῦ τοῦ ζωντανοῦ, γεμάτου δράση καὶ ἀρχοντιά, θεῖκὴ ἐμφάνιση καὶ γενιὰ ἔνου, ποὺ ἥρθε κάποια μέρα δημιουργίας καὶ ἡρεμίας στὴν καινούργια πόλη, γιὰ νὰ ταράξει ἀπροσδόκητα τὰ νερά. Καὶ ἡ Διδὼ θὰ ἀκούσει ἀπὸ τὴν ἀδερφή της «τὴ συμβουλὴ ποὺ εἶχε ἐλπίσει νὰ ἀκούσει»⁵. Ἡ "Αννα, κλασικὸ παραδειγμα «δέξιας κρίσης περισσότερο παρὰ ἰδεαλισμοῦ»⁶, θὰ ἔχει δλα τὰ πρακτικὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ θὰ ἀνατρέψουν τὸ ἐτοιμόρροπο συναισθηματικὸ κατασκευασμα τῆς ἀδερφῆς της καὶ θὰ τὴν παραδώσουν στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Τρώα φυγάδα: πῶς θὰ περάσει μιὰ δλόκληρη ζωὴ χωρὶς παιδιὰ καὶ χωρὶς ἔρωτα; ποιὰ βοήθεια μπορεῖ ἀραγε νὰ τῆς δώσει σὲ μιὰ τέτοια ζωτικὴ ἀνάγκη τῆς στιγμῆς ἡ θύμηση τοῦ νεκροῦ της ἄντρα; κι ἀν, ἔστω, ἀρνήθηκε τὸ γάμο μὲ δλλους ἄντρες γύρω της, καὶ μ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν Ἰάρβα, ποιὸς λόγος ὑπάρχει τώρα

1. Ἡ ἀδυναμία τῆς "Αννας νὰ ἀντιληφτεῖ τὰ σχέδια τῆς ἀδερφῆς της γιὰ αὐτοκτονία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν A. S. Pease, *Publi Vergili Maronis Aeneidos liber quartus* (Cambridge, Mass., 1935· ἀνατ. 1967), ad l., καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς φιλολόγους τῆς παραπάνω σημειώσεις (βλ. Glover, δ.π., σ. 189, καὶ Hahn, δ.π., σ. 19) σὰν «coarseness». Ἡ E. Swallow, «Anna Soror», *CW* 44 (1951) 149-150, ἀπορρίπτει ἐντελῶς μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀλλὰ δηλώνοντας δτὶ ἡ "Αννα «may be sensible rather than emotionally sensitiven» (σ. 150) ἀνοίγει τὶς πόρτες γιὰ τὴν ἀπόδοση σ' αὐτὴν μᾶς κάποιας εὐθύνης (πρβ. σ. 147: «that Anna judges it better to humor her proves in the end to be unfortunate»), συμπέρασμα βέβαια ποὺ γίνεται στὸ τέλος ἀναπόφευκτο.

2. Βλ. E. Swallow, δ.π., *Idiātēra* σ. 145, R. Heinze, *Vergils epische Technik* (Darmstadt 1970⁵), σ. 270, A. Kosthorst, *Die Frauen- und Jünglingsgestalten in Vergils Aeneis*, Diss. (Münster 1934), σ. 72 κ.έ., 94.

3. Virg. *Aen.* IV. 2.

4. Ἐπὸ τοὺς στίχους 10-14 ἡ ἐπανάληψη τῆς «quis» εἶναι ἀπόλυτα ἐνδεικτικὴ τῶν συναισθημάτων της: quis...hospes (10)· quem sese ore ferens (11)· quam forti pectore et armis (11)· quibus ille/iactatus fatis (13-4)· quae bella exhausta canebat (14).

5. R. G. Austin, *Aeneidos liber quartus* (Oxford 1963², ἀνατ. 1973), σ. XI.

6. E. Swallow, δ.π., σ. 146. Ἐδῶ ἡ "Αννα παιζει βέβαια τὸ ρόλο τοῦ ἐμπιστού πρωτόπου, ποὺ μᾶς εἶναι ιδιαίτερα γνωστὸ ἀπὸ τὸ ρόλο τῆς τροφοῦ στὴν ἀρχαία τραγωδία: βλ. καὶ R. Heinze, δ.π., σ. 126 κ.έ.

νὰ ἀντιδρᾶ ψυχολογικά, δταν ὁ συγκεκριμένος ἄντρας τῆς εἶναι ἰδιαίτερα ἀρεστός; ξεχωρικά μήπως τὸ βαρβαρικά ἔθνη, ποὺ περισφίγγουν ὅλο καὶ πιὸ ἐπικίνδυνα τὸ νέο κρατίδιο; ἢ μήπως τὸν ἀδερφό τους Πυγμαλίωνα, ποὺ δὲ θὰ ἀργήσει ἀσφαλῶς νὰ πάρει ἐκδίκηση; δὲ θὰ ἥθελε τάχα καὶ ἡ ἴδια νὰ ἔξυψωθεῖ τὸ βασίλειό της καὶ νὰ γίνει μιὰ μεγάλη δύναμη, πράγμα ποὺ θὰ ἥταν πραγματοποιήσιμο, ἀν τὰ ὅπλα τῶν Τρώων ἐνώνονταν μὲ τὴ φοινικικὴ δόξα; γιατί νὰ μὴν πάρει μὲ θυσίες τοὺς θεοὺς μὲ τὸ μέρος τῆς καὶ νὰ μὴ μηχανευτεῖ αἰτίες καθυστέρησης τοῦ τρωικοῦ στόλου, πράγμα πού, χωρὶς ἄλλο, θὰ δημιουργοῦσε, ὑπονοεῖ ἡ "Αννα, τετελεσμένα γεγονότα καὶ μόνιμη πιθανὸν ἐγκατάσταση τῶν Τρώων στὸ βασίλειο τῆς Καρχηδόνας;

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς τέσσερις συνολικὰ φορές, ποὺ ἡ μορφὴ τῆς "Αννας παρουσιάζεται στὸ τέταρτο βιβλίο¹. Καὶ ὅσο κι ἀν ὁ ποιητὴς δὲν περιγράφει τὰ συναισθήματά της γιὰ τὴν ἀδερφή της πρίν, κατὰ τὴ διάρκεια ἡ μετὰ τὴν ὄμιλία τῆς βασίλισσας, ὁ ἀναγνώστης κρίνοντας καὶ μόνο ἀπὸ τὶς ἀμοιβαίες φράσεις στοργῆς, ποὺ κλείνονται μέσα στὰ λόγια τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλη, μπορεῖ νὰ ἔχει τὰ συμπεράσματά του.

Πρώτη ἡ βασίλισσα, ἀφοῦ πιὰ βεβαιώθηκε γιὰ τὰ ἀνομολόγητα συναισθήματά της, τρέχει στὴν ἀδερφή της—σ' αὐτὴν εἰδικὰ—, ποὺ σ' ὅλα συμφωνοῦσαν («unanimam... sororem»)² καὶ φρειασμένη («male sana») ἐκμυστηρεύεται τὸ πάθος της. Ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου τῆς («Anna soror»), ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνδιάμεσες φράσεις (στ. 20: «Anna, fatebor enim...»), ποὺ φανερώνουν ὅλη τὴν ἐμπιστοσύνη της, δταν ἔχει φτάσει στὸ πιὸ κρίσιμο σημεῖο τῶν ἐκμυστηρεύσεών της, εἶναι ἐνδεικτικὲς τῶν συναισθημάτων τῆς γι' αὐτήν.

Ἡ "Αννα πάλι παρουσιάζεται νὰ ἀπαντᾷ στὴ Διδώ, ἀλλὰ καμιὰ περιγραφὴ τῶν συναισθηματικῶν τῆς ἀντιδράσεων δὲ δίνεται ἀπὸ τὸν ἐπικὸ ποιητή³. Οἱ λόγοι τῆς ὄμως ἀποκαλύπτουν πραγματικὰ τὴν ἀγάπη ποὺ νιώθει

1. Πρόκειται συνολικὰ γιὰ 140 στίχους, τὸ 1/5 περίπου τοῦ τέταρτου βιβλίου. Τὰ χωρία εἶναι τά: 1-59, 416-438, 474-503 καὶ 672-687.

2. Πόσος ἀδικηφανεῖται ἡ ἀποψὴ τοῦ Pease, δ.π., σ. 50, πού, ἀν καὶ ξέρει ὅλες τὶς μαρτυρίες τοῦ ἀρχαίου κειμένου, ἐπιδεικτικὰ ἀψηφώντας τὶς προτιμᾶ ἀπόψεις συγχρόνων φιλολόγων, γιὰ νὰ καταλήξει ἀστοχα καὶ ἀνεπίτρεπτα στὸ συμπέρασμα δτι ἡ Διδώ «never enters completely into her sister's confidence», δὲν εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνωμε.

3. Νομίζω δτι ἡ φράση «Anna refert» τοῦ στίχου 31 εἶναι ἀνυπόφορο ἔρεη καὶ στερημένη ἐντελῶς ἀπὸ κάθε ἰδιαίτερη ἀπόχρωση συναισθηματικῆς φόρτισης. Τὸ γεγονός εἶναι, πιστεύω, τυχαῖο, ὅσο κι ἀν καὶ μετὰ τὸ στίχο 53, δταν τελειώνει ἡ συζήτηση μεταξὺ τῶν δυὸ ἀδερφῶν, ὑπάρχει μιὰ προβολὴ τῶν συναισθηματικῶν ἀποτελεσμάτων, ποὺ εἶχε ἡ ἐπίδραση τῶν λόγων τῆς "Αννας πάνω στὴ Διδώ, χωρὶς ὄμως νὰ δίνεται καὶ ἑδῶ, ἔστω καὶ στὸ ἐλάχιστο, ἡ ἐπίδραση τῆς ἀναστάτωσης τῆς Διδῶς πάνω στὴν "Αννα, πράγμα πού εἶναι, ὄμολογῶ, ἀσυνήθιστο γιὰ ἀνθρώπους μὲ πλούσια συναισθηματα, ὅπως συμπεραίνομε δτι δταν

γιὰ τὴν ἀδερφή της. Ἐληθινὸ χάρμα συναισθηματικῆς εὐφορίας εἶναι ἡ προσφώνησή της («ο luce magis dilecta sorori»)¹, ἐνῶ ἡ παραπέρα ἀπαρίθμηση τῶν λόγων ποὺ δικαιολογοῦν τὴν «ύποχώρηση» τῆς βασίλισσας στὸ πάθος της καλύπτουν σφαιρικὰ κάθε ρεαλιστικὴ ἀνθρώπινη ἀπαίτηση: ἔρωτα, παιδοποιία, ἔθνικὸ συμφέρον, δόξα, θρησκευτικὴ νομιμοφροσύνη.

Εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικοὶ οἱ στίχοι 54-5, δύον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τοῦ ρεαλισμοῦ πάνω στὶς συγκρουόμενες συναισθηματικὲς ροπὲς τῆς βασίλισσας παρουσιάζεται ἐντελῶς μονόπλευρο: ἡ Διδὼ δὲν ἐνθουσιάζεται ἀπὸ τὴν παιδοποιία, οὔτε ἔλκεται ἀπὸ τὸ ἔθνικὸ συμφέρον, ἐνῶ παράλληλα ἡ ἐπίγεια δόξα καὶ ἡ εὐθυγράμμισή της μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν θεῶν τὴν ἀφήνουν σχεδὸν ἀσυγκίνητη². Τὸ μόνο ποὺ πέτυχε ἡ "Αννα ἦταν τὸ διτὶ «incensum animum inflammavit amore/ spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem». Εἶναι πιθανὸ αὐτὸ μόνο νὰ ἔθελε, δηλαδὴ νὰ ἀπαλλάξει τὴν ἔνοχη συνείδηση³ τῆς ἀδερφῆς της ἀπὸ τὴν ντροπὴν ἀποδεσμεύοντας τὸ βασικὸ στοιχεῖο ποὺ τυραννοῦσε τὴ βασίλισσα, τὸν ἔρωτα, ἀλλὰ πιστεύω, κρίνοντας ἀπὸ διλόχληρη τὴν παρουσία της μέσα στὸ κείμενο, διτὶ ἐκεῖνο ποὺ κυρίως ἐπιθυ-

ἡ "Αννα, ἀν κρίνομε ἀπὸ τὰ λόγια της μέχρι τὴ στιγμὴ ἑκείνη, καὶ γιὰ ποιητὲς καθόλου φειδῶλοὺς στὴν περιγραφὴ τους, διπὼς ἦταν δι Βιργίλιος.

1. Σωστὰ δι Austin παρατηρεῖ ἐδῶ διτὶ, δισο κι ἀν ἡ "Αννα δὲ χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα τῆς Διδῶς, διπὼς κάνει ἡ Χαλκιόπη στὸν Ἀπολλώνιο (III. 674: «ὅμοι ἐγώ, Μήδεια...») (ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀντιγόνη βέβαια στὸ Σοφοκλῆ, ὅταν διεκτραγωδεῖ τὰ δεινά τους πρὸς τὴν Ἰσμήνη), ἡ συγκίνησή της εἶναι φανερὴ ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ «ο» στὴν ἀρχὴ τῆς προσφώνησής της, πράγμα ποὺ γινόταν μόνο ὅταν ἐκδηλωνόταν ζωηρὴ συναισθηματικὴ ἀντίδραση.

2. Πηγάδινει βέβαια στὸ ναδὶ γιὰ νὰ προσφέρει θυσίες (στ. 56 κ.έ.), ἀλλὰ διηυτερεύουσα συναισθηματικὰ σημασία αὐτῆς τῆς ἐνέργειας φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ἀντιμετωπίζει τὰ ἀποτελέσματα. 'Ο στίχος 65 («heu, vatum ignarae mentes!») ὑποδηλώνει ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο, νομίζω, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτεται δι Austin, διτὶ δηλαδὴ οἱ οἰωνοὶ ἦταν ἀσφαλῶς εὐνοϊκοί, ίσως καὶ γιὰ νὰ εὐχαριστηθεῖ ἡ βασίλισσα. 'Η λέξη «ignarae» διηλώνει, πιστεύω, διτὶ οἱ μάντεις δὲν ἔχεραν τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ διτὶ δὲν ἔχεραν πάως, δισο κι ἀν προφητεύουσιν αὐτοὶ (δυσάρεστα, ἀλλὰ ἀληθινὰ), δι ἐρωτευμένος ἀνθρωποῖς δὲν ἐπηρεάζεται στὴ στάση του. Τὸ γεγονός εἶναι διτὶ ἡ Διδὼ περιπλανιέται στὴν πόλη σὰν μανιακὴ καὶ διπωσδήποτε καθόλου ἐπηρεασμένη εἴτε ἀπὸ τὴ συγκατάνευση τῶν θεῶν (ἄν εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ Austin) εἴτε ἀπὸ τὴν ἀποτροπὴ τους (ἄν ἀληθεύει ἡ θέση ποὺ προτείνω) μετὰ τὶς θυσίες. "Αλλωστε καὶ δι K. Quinn, *Virgil's Aeneid, A Critical Description* (London 1968), σ. 138, συμπεραίνει διτὶ «the god's approval is not secured—and Dido goes ahead without it», ἀν καὶ δὲν ἀσχολεῖται ιδιαίτερα μὲ τὴν ἔρμηνεα τοῦ στίχου 65.

3. 'Ο Austin, δ.π., σ. XIII, τονίζει διτὶ, δισο κι ἀν ἡ ἀθέτηση τοῦ λόγου της πρὸς τὸ Συγκαί δὲ μπορεῖ σήμερα νὰ θεωρηθεῖ παράπτωμα, ἦταν δμως πραγματικὴ προσβολὴ γιὰ τὶς ἀρχαιότερες καὶ περισσότερο αὐστηρές παραδόσεις τῆς Ρώμης· βλ. Seneca, *De Matri-monio* 72-7 (Haase), σ. 432· πρβ. καὶ Niall Rudd, *Lines of Enquiry, Studies in Latin Poetry* (Cambridge University Press 1976), σσ. 32-53· J. P. V. D. Balsdon, *Roman Women, Their History and Habits*, 5η ἀνατ. (London 1977), σ. 208.

μοῦσε ἡταν νὰ τῆς δώσει ἀνακούφιση στὴ μοναξιά της καὶ κάποια γεύση εὔτυχίας. Τόσο μόνο.

Απὸ τὸ στίχο 416 ἔχουμε τὴ δεύτερη παρουσίαση τῆς "Αννας μετὰ τὴν ἵκεσια τῆς Διδῶς γιὰ μεσολάβηση στὸν Αἰνεία καὶ ἐνῶ οἱ ἐλπίδες γιὰ ἀναχαίτιση τοῦ ταξιδιοῦ εἶναι πιὰ ἐλάχιστες. Στὸ χωρίο αὐτὸν ὑπάρχουν οἱ πολυσυζητημένοι στίχοι 421-3 καὶ, ἴδιαίτερα, 435-6¹. Νομίζω ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ A. Barrett² εἶναι ἀρκετὰ εὐθραυστη. Θέλοντας νὰ δικαιολογήσει τοὺς στίχους 435-6, ποὺ εἶναι γεγονός ὅτι δημιουργοῦν μεταφραστικὸ πρόβλημα, μιὰ καὶ ἡ γραφὴ «dederit» (sc. Aeneas) σωστὰ ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκδότες τῆς Αἰνειάδας Tucca καὶ Varius³, ἀλλὰ καὶ ἡ γραφὴ «dederis» κάνει τὸ πνεῦμα τῶν στίχων ἐντελῶς δυσεξήγητο⁴, καταφεύγει—σχετικὰ μὲ τὰ ἀπαρέμφατα «colere» καὶ «credere» τοῦ κειμένου—στὴ χρήση τοῦ ἱστορικοῦ ἀπαρεμφάτου, πού, χωρὶς ἀμφιβολία βέβαια, παρουσιάζει μιὰ πράξη ἐπαναλαμβανόμενη, ἀλλὰ αὐτὸν δὲ νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ὑποψία τοῦ Barrett ὅτι μὲ τὴν ἐπανάληψη εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπονοεῖται πῶς ἡ σχέση Αἰνεία καὶ "Αννας δὲν ἦταν... πλατωνική! Αὐτὸὶ εἶναι ἐπικίνδυνοι συλλογισμοί, ποὺ ἀναμφισβήτητα παραποιοῦν τὸ κείμενο. 'Ο Αἰνείας καὶ πρῶτα καὶ τότε καὶ ἵσως καὶ στὸ μέλλον δὲ θὰ ἔπαινε νὰ ἐμπιστεύεται τὴν ρεαλιστικὴ καὶ πρακτικὴ "Αννα, πού, δῆν σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Swallow⁵, εἶναι γι' αὐτὸν «invaluable», γιατὶ εἶναι «practical», πράγμα ποὺ τὸν βοηθᾶ «to discuss plans with her», καὶ γιατὶ ἔχει «common sense, and Aeneas could deal

1. 'Ο Conington ὑπογραμμίζει στὰ σχόλιά του ὅτι δ στίχος 436 εἶναι «ό πιὸ δύσκολος στὸ Βιργίλιο», ἀλλὰ καὶ δ Sabbadini στὸ Rivista di Filologia classica 28 (1900) 82, ὑποστηρίζει διὰ τὸ στίχος εἶναι δ δυσκολότερος τῆς Αἰνειάδας.

2. B. A. Barrett, 6.π.

3. B. A. Barrett, ad l. 'Η γραφὴ «dederit» εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανη, ἀφοῦ δόλοκληρος δ στίχος 435 ἀλλὰ καὶ οἱ προηγούμενοι ἀναφέρονται στὴ συγκεκριμένη πράξη ποὺ θὰ ἐπιτελέσει ἡ "Αννα ὡς μεσολαβητής. 'Η ἀντωνυμία «quam» εἰσάγει ἀναφορικὴ προσδιοριστικὴ πρόταση, ποὺ προσδιορίζει τὴν λέξην veniam, ποὺ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ἀπὸ δόλοκληρο τὸ ἐδάφιο διὰ τὸ πραγματοποιηθεῖ (ἀν πραγματοποιηθεῖ) ἀπὸ τὴν "Αννα προσωπικὰ καὶ ἀπὸ κανένα ἄλλον. Κατὰ συνέπεια, ἔνα τρίτο ἐνικδ πρόσωπο δὲ δικαιολογεῖται, δοσο κι ἀν οἱ μαρτυρίες τῶν κωδίκων M καὶ P εἶναι ἐνισχυτικὲς γιὰ τὸ ἀντίθετο, ἀλλὰ δχι ἰσχυρότερες, πιστεύω, τῶν μαρτυριῶν τῶν πρώτων ἐκδοτῶν, πράγμα ποὺ τελικὰ ὑποστηρίζει δ Pease (ad. l.).

4. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ λογικὴ αἰτία, ποὺ νὰ μᾶς δόηγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ "Αννα θὰ εἴχε ὄποιαδήποτε ὠφέλεια ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς ἀδερφῆς της, καὶ ὄπωσδήποτε ἡ διαδοχὴ τῆς στὸ θρόνο τῆς Κρητιδόνας εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ δ Barrett (σ. 25, σημ. 9), «ἐντελῶς ἀπίθανη». Τὰ λόγια τῆς "Αννας στοὺς στίχους 682-3 εἶναι ἀπόλυτα ἐνδεικτικὰ τῆς καθολικῆς ἀπουσίας μιᾶς παρόμοιας δυνατότητας.

5. E. Swallow, 6.π., σ. 148.

with common sense». Αὐτοὶ εἶναι, πιστεύω, ίκανοποιητικοὶ λόγοι γιὰ μιὰ μονιμότερη φιλικὴ σχέση. Τίποτα δὲν ἀποδείχνεται μὲ τὸ ίστορικὸ ἀπαρέμφατο! Οὕτε βέβαια μὲ τὴ χρήση τοῦ «*colere*» σὲ μιὰ πιθανὴ θέση τοῦ «*diligere*», χρήση σπανιότατη, ποὺ σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔπους δὲ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ Βιργίλιο. «Οσο γιὰ τὴ λέξη «*perfidus*», ποὺ δὲ Barrett θεωρεῖ «particularly significant», εἶναι ἐντελῶς χωρὶς σημασία γιὰ μένα. Καὶ τοῦτο γιατὶ δὲ Αἰνείας εἶναι ἀσφαλῶς «*perfidus*» γιὰ τὴ Διδὼ καὶ μόνο μὲ βάση τὸ γεγονὸς ὅτι «*ξέχασε*» τοὺς ἔρωτικοὺς τους ὅρκους καὶ ὅχι γιατὶ ξέχασε τὴ Διδὼ ἀπατώντας την μὲ τὴν "Αννα. Μήπως καὶ ἄλλα ἀνάλογα ὑποτιμητικὰ ἐπίθετα, ὅπως «*impious*» (στ. 496) καὶ «*nefandus*» (στ. 497), δὲν ἀποδίδονται ἀπὸ τὴν ἴδια στὸν Αἰνεία στὴ συνέχεια τοῦ βιβλίου; 'Αλλὰ καὶ οἱ προτάσεις τοῦ Austin, ποὺ δέχεται τὴ γραφὴ «*dederit*», δὲν εἶναι, νομίζω, ἴδιαίτερα διαφωτιστικές. 'Ο Ἰδιος ἀλλωστε βρίσκεται σὲ ἀμηχανία νὰ βγάλει ἔνα λογικὸ συμπέρασμα ἀπὸ τοὺς στίχους 435-6, γι' αὐτὸ καὶ καταλήγει στὴ μελαγχολικὴ διαπίστωση ὅτι ἡ περίπτωση εἶναι «an outstanding example of Virgilian mystery, and any solution is bound to be subjective», θέση τὴν ὁποία εἶχε ἐκφράσει καὶ δὲ Peerlkamp (ad l.), ὅταν σχολιάζοντας τὸ στίχο 436 ἔγραψε: «haec nemo unquam intellexit, neque intelliget».

Νομίζω ὅτι οἱ περισσότερες, ἀν ὅχι ὅλες σχεδόν, οἱ δυσκολίες προέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἔμμονὴ στὴ γραφὴ «*dederit*», ποὺ πιστεύω ὅτι λογικὰ δὲ στέκει¹. 'Απὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Thilo² καὶ, ἴδιαίτερα, τοῦ Pease³, ποὺ εἰρωνικὰ βλέπει τὴ διόρθωση τοῦ Schrader⁴ σὲ «*cumulata sorte*» σὰν «*over-ingeniouſ*» καὶ «*unnecessary*», εἶναι γιὰ μένα δύσκολο νὰ γίνουν κατανοητές. Θὰ πρότεινα ἀκολουθώντας τὰ σωστά, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μου, βήματα τοῦ Schrader τὴ γραφὴ «*cumulatam sorte*», πού, χωρὶς νὰ δημιουργεῖ παλαιογραφικὰ (οὕτε βέβαια καὶ μετρικὰ) προβλήματα, προσφέρει παράλληλα μιὰ δικαίωση ἀπὸ πλευρᾶς νοήματος:

στ. 436: quam mihi cum dederis, cumulatam sorte remittam

= (χάρη) πού, ὅταν μοῦ κάνεις, θὰ στὴν ἀποδώσω
πολλαπλάσια κατὰ τὸ μερτικό.

1. Βλ. σ. 320, σημ. 3.

2. Στὴ μελέτη *Quaestiones Vergilianae* (1870), σ. 13. Συμφωνῶ ἀπόλυτα μὲ τὸν Pease ὅτι ἡ διόρθωση ποὺ προτείνει δὲ Thilo («*cunctatum sponte*») εἶναι ἴδιαίτερα περίπλοκη καὶ πιστεύω ὅτι εἶναι χωρὶς χρησιμότητα.

3. Βλ. στὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ τὴ συγχέντρωση τῶν πουκάλων ἀπόψεων πάνω στὸ στίχο 436.

4. Τὴ διόρθωση ἀκολουθεῖ καὶ δὲ Doerry στὴ μελέτη του *De difficilioribus quibusdam Vergili... locis*, (1863), σσ. 8-9.

‘Η Διδώ είναι βέβαια πρόθυμη μιὰ τέτοια χάρη νὰ τὴν ἔπειληρώσει ὅσο καλύτερα μπορεῖ, πράγμα πού, ἐνῶ γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωση τῆς “Αννας είναι λόγος χωρὶς ἴδιαιτερη βαρύτητα, παρουσιάζεται ἐδῶ σὰν ἀπόλυτα φυσικὴ ὑπόσχεση ἐνὸς ἀνθρώπου, ποὺ ζεῖ στιγμὲς ὑπέρτατης ἀγωνίας. ‘Η Διδώ θὰ ἔδινε ὅ, τι καὶ ἀν τῆς ζητοῦσαν ἐκείνη τὴν ὥρα, γιὰ νὰ πετύχει μιὰ καθυστέρηση στὴν ἀναχώρηση τοῦ τρωικοῦ στόλου, ἀσχετο ἀν ἡ “Αννα μόνο μὲ τὴν προσωπικὴ γαλήνη τῆς ἀδερφῆς της θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἔνα ἀξιόλογο ἀντάλλαγμα.

‘Απὸ τὸ στίχο 474 μέχρι τὸ στίχο 503 ἔχομε τὴν τρίτη ἐμφάνιση τῆς “Αννας στὸ τέταρτο βιβλίο. ‘Η Διδώ τὴν παρακαλεῖ νὰ τῆς ἀνάψει φωτιά, γιὰ νὰ προσπαθήσει χρησιμοποιώντας τὴ μαγεία νὰ ἐπηρεάσει τὴν κατάσταση. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἔχομε δύο δυνατότητες νὰ διερευνήσομε τὶς διαθέσεις τῆς “Αννας ἀπέναντι στὴν ἀδερφή της.

‘Η μιὰ είναι κιόλας ἀπόλυτα δηλωτική. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐπίθετο «*maestram*» τοῦ στίχου 476, ποὺ δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ψυχικὴ κατάσταση τῆς ἀνυποψίαστης “Αννας. Είναι φανερὸ ὅτι, ἀν καὶ δὲ συλλαμβάνει τὸ γενικότερο σχέδιο τῆς βασίλισσας, πάσχει παρακολουθώντας τὴν ἐξέλιξη τοῦ πάθους τῆς ἀδερφῆς της.

‘Η δεύτερη δυνατότητα γιὰ διερεύνηση βρίσκεται μέσα στοὺς στίχους 500-3. Στὸ χωρίο αὐτὸ παρακολουθοῦμε τὴν “Αννα, ποὺ δὲν ὑποψιάζεται πῶς μέσα στὴ μαγικὴ τελετὴ κλείνεται ὁ θάνατος τῆς Διδῶς οὔτε μπορεῖ νὰ νιώσει τὴν ἔκταση τῆς ἐρωτικῆς της μανίας, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ διανοηθεῖ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ φοβηθεῖ χειρότερα ἀπὸ ὅσα ἔχουν κιόλας συμβεῖ μὲ τὸ θάνατο τοῦ Συχαίου. ‘Υπάκουα, ἄχρωμα καὶ ὀπωσδήποτε ἀνυποψίαστα ἔκτελεῖ τὴ διαταγὴ (στ. 503).

Τὸ τελευταῖο χωρίο δίνει τὴν εὐχέρεια στοὺς κριτικοὺς νὰ διατυπώσουν ἔνα ἀριθμὸ κατηγοριῶν μὲ βάση τὴν «πνευματικὴ βραδύτητα» τῆς “Αννας νὰ συνειδητοποιήσει τὴν ἐκρηκτικὴ κατάσταση¹. ‘Ο Brooks Otis στὴ μελέτη του γιὰ τὸ Βιργίλιο παρατηρεῖ ὅτι είναι «ἐντελῶς φανερὸ πῶς ἡ “Αννα ἔχει κάνει λάθος ὑποτιμώντας τὴν ἀποφασιστικότητα τῆς Διδῶς»², ἀλλὰ πολὺ σωστὰ σημειώνει ὁ Niall Rudd πῶς αὐτὸ είναι φανερὸ μόνο σ’ ὅποιον γνωρίζει προκαταβολικὰ τὸ ἀποτέλεσμα, πράγμα ποὺ δὲ συνέβαινε οὔτε μὲ τὴν “Αννα οὔτε μὲ τὴν ἀδερφή της³. Συμφωνῶ ἀπόλυτα μὲ τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Austin, ποὺ γράφει: «Devoted as she is to Dido, she is not very perceptive, and thinks that in the end 'Dido will suffer no more than she did at Sychaeus' death»⁴. Είναι ἀλήθεια ὅτι ἡ “Αννα ἔχει μέσα της τὴν ἀφέλεια

1. Βλ. σ. 317, σημ. 1.

2. B. Otis, *Virgil: A Study in Civilized Poetry* (Oxford 1964), σ. 78.

3. N. Rudd, δ.π., σ. 38.

4. R. G. Austin, ad l.

τῆς ἀφοσίωσης καὶ τῇ μακαριότητα τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης. 'Η Διδώ εἶναι δὲ τι πιὸ ἀγαπητὸ οὐπάρχει γι' αὐτὴ σὲ τοῦτο τὸν κόσμο¹. Γιὰ μορφὲς τέτοιας σημασίας ὁ Θάνατος εἶναι ἀδιανόητος. Ποτὲ κανεὶς δὲ φαντάστηκε ὅτι τὸ ἀγαπημένο του πρόσωπο οὐπάρχει ἐνδεχόμενο νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ γιὰ πάντα. Ήποτὲ μέχρι τῇ στιγμῇ ποὺ τὰ γεγονότα τὸν ἀνάγκαζαν νὰ τὸ πιστοποιήσῃ πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία. Δὲ νομίζω πὼς πρέπει νὰ κατηγορηθεῖ ἡ "Αννα γι' αὐτό. "Αν κάποιος εἶναι ὑπεύθυνος, ἵσως αὐτὸς νὰ εἶναι ἡ Ἱδια ἡ ἀφοσίωση, ποὺ εἶναι τόσο συχνὰ ἀνυποψίαστη καὶ ἀνίκανη νὰ συλλάβει τὴν ἐκρηκτικότητα μέσα στὴ γαλήνια στατικότητά της.

'Απὸ τὸ στίχο 672 μέχρι τὸ στίχο 687 ἔχομε τὴν τέταρτη καὶ τελευταία ἐμφάνιση τῆς "Αννας. 'Η δραματικὴ ἐκφραση τῆς πιὸ ἀνυποχώρητης ἀφοσίωσης βρίσκεται σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χωρίο. 'Η "Αννα ἀκούει «exanimis» καὶ «exterrita» τὴν εἰδηση τῆς φοβερῆς αὐτοκτονίας, ἀλλὰ εἶναι πιὰ ἀργά. Τὴν παρακολουθοῦμε στὶς σπασμαδικές της ἀντιδράσεις, καθὼς «trepidо cursu» καὶ «foedans unguibus ora et pugnis pectora» (στ. 673) «ruit per medios ac clamat morientem nomine» (στ. 674). Τὰ λόγια ποὺ ἀπευθύνει πρὸς τὴν μισοπεθαμένη ἀδερφή της εἶναι ἀκόμα περισσότερο ἐνδεικτικά τοῦ ἐσώτερου δεσμοῦ τους: τρυφερὰ ἀλλὰ σπαρακτικὰ τὴν ἐλέγχει γιατὶ τὴν ἔξαπάτησε λέγοντάς της πὼς μαγικὴ τελετὴ προετοίμαζε καὶ ὅχι βέβαια θάνατο σκληρό. Μέσα στὴ δυστυχία της δὲν ξέρει τί νὰ πρωτοκλάψει. Καὶ παραπονιέται πικρά, γιατὶ στὴν τραγικὴ της ἀπόφαση ἡ Διδώ δὲν τὴν κάλεσε νὰ πάρει μέρος· μποροῦσαν τότε μὲ τὸ Ἱδιο ξίφος, τὴν Ἱδια ὥρα, γιὰ πάντα νὰ ἔφευγαν κι οἱ δυό. Μὰ τώρα ὅλα ἔχουν χαθεῖ: ἡ Διδώ καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν καὶ ἡ ἀδερφή της καὶ ὀλόκληρος ὁ λαὸς καὶ οἱ πατέρες τῆς Σιδώνας καὶ ἡ καινούργια πόλη ἔχουν τώρα σβήσει². Καὶ πάνω στὰ ἔρείπια, ὡχρὴ εἰκόνα τοῦ ἔαυτοῦ της, ἡ συντριμμένη μορφὴ τῆς "Αννας θὰ ζητᾶ νερό, γιὰ νὰ πλύνει τὶς πληγές, καὶ τὴν τελευταία ἀνάσα τῆς πληγωμένης βασίλισσας βαθιὰ μέσα της νὰ πάρει, μερίδα ἀπὸ τὴν ὁδύνη καὶ ὁδύνη της παντοτινή. 'Εκεῖ μέσα στὸν κόρφο τῆς ζεσταίνοντας μὲ βογγητὰ ἔνα ἄψυχο κουφάρι καὶ σφογγίζοντας μαῦρο αἴμα θὰ χαθεῖ γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ ἔπος ἡ ἀνθρώπινη παρουσία τῆς "Αννας καὶ θὰ μείνει ὁ ἀπόγηχος μονάχα τοῦ βογγητοῦ της, ἀνεξίτηλο σημάδι πόνου καὶ ἀνήμπορης ἀφοσίωσης.

Στὶς τέσσερις συνοικιὰ φορές ποὺ ἐμφανίζεται ἡ "Αννα στὸ τέταρτο βιβλίο παίζει τέσσερις ξεχωριστοὺς ρόλους. Καθένας ἀπὸ τοὺς τρεῖς πρώτους εἶναι ἀμεσα σχετικὸς μὲ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ παράλληλα τείνει πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος, στὸ διποτὸ ἀναφέρεται ὁ τέταρτος εἰδικὰ ρόλος της.

1. Βλ. *Aen.* IV. 31: «o luce magis dilecta sorori».

2. Βλ. σ. 320, σημ. 4.

Συγκεκριμένα στους στίχους 31-53 ή "Αννα είναι ό ρεαλιστής σύμβουλος, που τίποτα δε βρίσκει σοβαρό προκειμένου να πρωθήσει σε έκτελεση τις καταστάσεις που θα έξυπηρετούσαν τὴν ἀδερφή της (ή ίδια, τουλάχιστο, ίσχυρίζεται πώς τὴν ἔξυπηρέτηση αὐτῇ τῇ βλέπει καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀποστολῆς τῆς Διδῶς ὡς βασίλισσας καὶ δὲν είναι ἡ πρόθεσή μου νὰ ἀρνηθῶ ἐδῶ καὶ αὐτῇ τὴν κατεύθυνσή της, ἀλλὰ θὰ ἔλεγα πώς τῇ βλέπω μόνο σὰν συμπληρωματικὸν καὶ ὅχι σὰν πρωταρχικὸν στόχο). Η Διδὼ θὰ θυμηθεῖ ἀργότερα τὸ ρόλο αὐτὸν τῆς ἀδερφῆς της καὶ θὰ τὴν κατηγορήσει, ὅχι ἵσως καὶ τόσο «παράδολογα», διόπει πιστεύει ό Austin¹, μιὰ καὶ ὅχι μόνο ό ρεαλιστικὸς χαρακτήρας ἀλλὰ πρωταρχικὸς ἡ ἀφοσίωση τῆς "Αννας θὰ δημιουργήσουν τὸ πλαίσιο, γιὰ νὰ δοθοῦν οἱ ἐντελῶς καταστρεπτικές, διόπει ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα, συμβουλές τῶν στίχων 31-53. Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν στίχων αὐτῶν στέκουν λογικά, ἀλλὰ είναι τὸ ίδιο σίγουρο πώς μιὰ πουριτανικότερη μορφὴ θὰ είχε νὰ ἀντιπαραθέσει μιὰ σειρὰ ἔξισου ἐπιτακτικῶν λόγων, γιὰ νὰ μὴν ἀκολουθηθεῖ αὐτῇ ἡ γραμμή², καὶ οἱ λόγοι αὐτοὶ θὰ ξταν τὸ ίδιο ρεαλιστικοί, μὲ ἀλλὰ λόγια τὸ ίδιο προσιτοὶ στὸ λογοκρατούμενο πνεῦμα τῆς "Αννας, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι στὴ διατύπωση αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἐπιχειρημάτων, ποὺ ἔξυπηρετούσαν ἀμεσα τὶς ἐνδόμυχες συναισθηματικὲς ἀνάγκες τῆς Διδῶς, καὶ ὅχι ἄλλων ἐξ ἵσου «λογικῶν», πρωταρχικὸν ἵσως ρόλο ἐπαιξε ἡ ἀφοσίωση τῆς "Αννας γιὰ τὴν ἀδερφή της καὶ ὅχι ό διατυπανιζόμενος ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ρεαλισμός της.

Ο δεύτερος ρόλος της είναι ό ρόλος τῶν στίχων 416-438, ἔνας ρόλος ἄβουλου, θὰ σκεπτόταν κανεὶς μὲ μιὰ πρώτη ἐπαφή, ἀγγελιαφόρου, ἐνῶ δὲ τρίτος ρόλος της στους στίχους 474-503 είναι ό ρόλος ἐνδὸς ἔκτελεστῇ παρακλήσεων-ἐντολῶν. Οἱ ρόλοι αὐτοὶ θὰ φαίνονται ἐντελῶς ἄχρωμοι, ἀν δὲν ὑπῆρχαν οἱ λέξεις-κλειδιά τῶν στίχων 437 καὶ 476 ἀντίστοιχα. Η "Αννα χαρακτηρίζεται στὸν πρῶτο ἀπὸ αὐτοὺς σὰν «miserrima» καὶ στὸ δεύτερο σὰν «maesta». Μιὰ καὶ ἔχομε μέχρι τώρα παρακολουθήσει τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ τῆς "Αννας στὴν ἀπόπειρα γιὰ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς ἀδερφῆς της, θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν πιθανότητα μιᾶς cliché χρησιμοποίησης τῶν λέξεων ἀπὸ τὸν ἐπικὸ ποιητὴ καὶ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν οὐσιαστική τους θέση στὸ κείμενο. "Ετσι στὸ πρῶτο χωρίο η "Αννα, ἐνῶ δὲν παύει νὰ ἔκτελεῖ τὴν ἀποστολή της σὰν ἀγγελιαφόρου, συνειδητὰ καὶ ὅχι μηχανικὰ καὶ ἄβουλα ἀναλαβαῖνει τὴν ἔκτελεση τῶν ἐντολῶν τῆς ἀδερφῆς της, γιατὶ καὶ η ίδια κα-

1. Austin, δ.π., σ. XII.

2. Πίστη στὴν ίερὴ μνήμη τοῦ Συχαίου, βασιλικὴ ἀξιοπρέπεια, ὑπόμνηση τῶν ἀμετακίνητων στόχων δημιουργίας νέου κράτους, ποὺ ξταν γνωστὸ πώς είχε ὁ Αἰνείας, είναι μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λόγους, ποὺ θὰ μποροῦσαν ἐνδεχόμενα νὰ προβληθοῦν.

ταντᾶ νὰ εἶναι «miserrima», ἔνα ψυχικὸ ράκος. Ποῦ εἶναι ἐδῶ ἡ λογοκρατούμενη προσωπικότητά της; Ποιὰ σχέδια νέας δράσης ἔχει μηχανευτεῖ, γιὰ νὰ ἔξουδετερώσει τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἀποφασισμένου Αἰνεία; Ποιὲς νέες συμβουλὲς ξέρει νὰ δώσει στὴν ἀδερφή της; Τίποτα ἀπὸ ὅλα αὐτά.

Τὸ ἵδιο καὶ στὸ χωρίο τῶν στίχων 474-503. Ἡ "Αννα δὲν ἔχει ἀντιδράσεις στὰ σχέδια γιὰ τὴ μαγικὴ τελετουργία τῆς ἀδερφῆς της. Ἐκτελεῖ μὲ σιωπὴ ὅσα ἔκεινη θέλει χωρὶς νὰ ἔχει ὅποιαδήποτε ἀσχημα προαισθήματα. Εἶναι μόνο «λυπημένη» (maesta), βαθιὰ ἀπογοητευμένη θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσομε. Οἱ λογικές της συμβουλὲς στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου δὲν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ θὰ ἥθελε, τὸ ἵδιο καὶ τὰ διαβήματά της πρὸς τὸν Αἴνεια. Τὰ ρεαλιστικὰ ἐφόδια χάθηκαν, τί ἀραγε θὰ μποροῦσε, ἡ "Αννα ἰδιαίτερα, νὰ περιμένει ἀπὸ μιὰ μαγικὴ τελετὴ; Γι' αὐτὸ εἶναι «λυπημένη» τὴ στιγμὴ ποὺ τὴ συναντᾶ ἡ ἀδερφή της, γιὰ νὰ τῆς ἀναθέσει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προετοιμασία τῆς φωτιᾶς, καὶ θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ παραμένει σ' αὐτὴ τὴν ψυχικὴ κατάσταση μέχρι τὴ στιγμὴ τῆς ἀναγγελίας τῆς φοβερῆς εἰδησῆς. Κι ἐδῶ, σ' ὅλοκληρη τὴν ἐξέλιξη τῆς δραματικῆς πλοκῆς, ἡ "Αννα ἀκούει, ἐνεργεῖ καὶ συμμετέχει ψυχικά. Δὲ λέει τίποτα, δὲ σχεδιάζει τίποτα. Ἰσως δὲν πιστεύει πιὰ σὲ τίποτα ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ πρώτου συμβουλευτικοῦ της ἔργου. Ἀφοσιωμένη στὴν ἀδερφή της πρόσφερε τὴν καθοδήγησή της, γιὰ νὰ τῆς χαρίσει μιὰ μονιμότερη γαλήνη. Μιὰ καὶ ὁ ρόλος της αὐτὸς ἀποδείχτηκε ἄκαρπος, προσφέρει τώρα τὸν ἔαυτό της σιωπὴλό ἐκτελεστὴ ἐντολῶν γιὰ μιὰ πρόσκαρη ἀνακούφιση. Σὲ κάθε περίπτωση ἔδωσε ὅ,τι καὶ ὅσο μποροῦσε. Δὲν τῆς μένει πιὰ παρὰ νὰ δώσει καὶ τὸν τελικό της σπαραγμό.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἶσως ἰδιαίτερη σημασία εἶναι ὅτι ἡ ἀφοσίωση τῆς "Αννας στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας τῆς Διδῶς ὁδηγεῖ μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια στὴν καταστροφὴ μέσα ἀπὸ συγκεκριμένα στάδια: Στοὺς στίχους 31-53 ἡ "Αννα, ἀθελά της πάντα καὶ καλόπιστα, σχεδιάζει τὸ πλαίσιο καὶ τὴν ἀφετηρία τῆς καταστροφῆς. Μὲ τοὺς στίχους 416-438 προωθεῖται μιὰ ἴσχυρότερη ἀπογοητευση τῆς βασίλισσας (καὶ τοῦτο γιατὶ ἡ ἀρνηση τοῦ Αἴνεια θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κιόλας δεδομένη), ποὺ ἡ πρόθυμη στάση τῆς "Αννας ἀναλαβαίνει νὰ μορφοποιήσει. Στοὺς στίχους τέλος 474-503 ἡ "Αννα θὰ παρακληθεῖ νὰ ἐτοιμάσει τὸν ἵδιο τὸν τόπο τῆς αὐτοκτονίας, πράγμα ποὺ ἀνυποψίαστα θὰ ἐκτελέσει. Ἔτσι δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ συγκυνητικὴ ἀφοσίωση, χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα—ἀπὸ τὴ φύση της ἶσως καὶ τὴν ἔντασή της—νὰ συνειδητοποιήσει μιὰ τέτοια ἐξέλιξη, τοποθέτησε ὅχι μόνο τὸ θεμέλιο καὶ τοὺς ἀκρογωνιαίους λίθους ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς συμφορᾶς. Κάπου, πάνω σ' αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα, καὶ συγκεκριμένα στοὺς στίχους 672-687, θὰ μείνει μέχρι τὸ τέλος μιὰ θέση, γιὰ νὰ κλάψει ἡ "Αννα πικρὰ

ἀλλὰ μάταια τὴν ἄδικη μοίρα ποὺ τῆς ὅρισαν οἱ θεοί, ἀλλὰ μορφοποίησε ἡ ἔδω μέσα ἀπὸ τὰ δυσερμήνευτα πλέγματα τῆς ἀδερφικῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσίωσης.

Ἐντελῶς ἀλλιώτικη φαινομενικὰ μορφὴ ἡ προστάτισσα τῶν λιμνῶν καὶ τῶν ποταμῶν θεὰ Ἰοτούρνα, ἀδερφὴ τοῦ Τύρνου, διαπιστώνεται ὅτι ἔχει σὲ πολλὰ σημεῖα σχεδιαστεῖ μὲ ἐσωτερική, τουλάχιστο, δομοιότητα πρὸς τὴν "Αννα, τὴν ἀδερφὴ τῆς Διδῶς. Φανερώνεται ὁχτὼ συνολικὰ φορές στὸ ἔπος, ἀλλὰ ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ τονίσομε ὅτι ἡ πρώτη μόνο ἀπέχει χρονικὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες, γιατὶ οἱ τελευταῖς ἔφτα γίνονται ὅλες κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς μονομαχίας Τύρνου καὶ Αἰνεία στὸ δωδέκατο βιβλίο καὶ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσομε ὅτι ἡ Ἰοτούρνα, δρατή, ἀδρατή ἡ μεταμορφωμένη, βρίσκεται συνέχεια στὸ χῶρο ἐκεῖνο, ἀκόμα καὶ ὅταν, τρομαγμένη μπροστὰ στὴν ἐπέλαση τοῦ Αἰνεία, φεύγει (στ. 449), γιὰ νὰ γυρίσει βέβαια ποὺ σύντομα στὸν τόπο ποὺ κινδυνεύει ὁ ἀδερφός της.

Γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Ἰοτούρνα παρουσιάζεται στὸ δέκατο βιβλίο¹, χωρὶς νὰ δηλώνεται τὸ δνομά της, νὰ συμβουλεύει τὸν ἀδερφό της νὰ βοηθήσει τὸν Λαῦσο, γιὸ τοῦ Μεζέντιου, ποὺ στεκόταν ἐκείνη τὴν ὥρα ἀντιμέτωπος στὸν Πάλλαντα, τὸ γιὸ τοῦ Εὔαντρου. Καὶ ὁ Τύρνος ζητᾶ ἀπὸ τοὺς συντρόφους του νὰ παραμερίσουν ὅλοι, γιατὶ μόνος του θὰ ἐπιτεθεῖ ἐνάντια στὸν Πάλλαντα. Ἀπὸ τὴ μονομαχία βγαίνει νικητὴς ὁ Τύρνος, σκοτώνει τὸν ἀντίπαλό του καὶ σκυλεύει τὸ πτῶμα του ἀφαιρώντας τὴν περίφημη ζώνη, ποὺ θὰ ἀποτελέσει κέντρισμα, γιὰ νὰ ἔκτελέσει ἀλύπητα τὸν Τύρνο ὁ Αἰνείας, ὅταν θὰ τὴ δεῖ πάνω του στὸ τέλος τοῦ δωδέκατου βιβλίου (στ. 940 κ.έ.).

Οἱ ἔφτα ἐπόμενες φορές ποὺ φανερώνεται ἡ Ἰοτούρνα στὸ τελευταῖο βιβλίο τῆς Αἰνειάδας συνθέτουν μιά, ἀν ὅχι ἀπόλυτα συνολικὴ εἰκόνα, τουλάχιστο μιὰ συνολικὴ ἐντύπωση:

I. Στοὺς στίχους 134-160 ἡ "Ἡρα διακρίνει τὴν Ἰοτούρνα, τὴν πλησιάζει καί, ἀφοῦ διπλωματικότατα τῆς ἐμπιστεύεται πώς εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς ἐρωμένες τοῦ Δία ποὺ τῆς ἔχει ἴδιαιτερη ἐκτίμηση καὶ ἀγάπη (τὸ ὅτι δὲν κάνει τὸν κόπο νὰ τῆς ἔξηγήσει τοὺς λόγους τῆς ἴδιαιτερης αὐτῆς συμπάθειας ἵσως νὰ σημαίνει ὅτι ἡ "Ἡρα πιστεύει πώς ἡ Ἰοτούρνα ποτὲ δὲ θὰ σκεπτόταν ἀπὸ μόνη της νὰ τοὺς ἀναζητήσει, σκέψη ποὺ συμβιβάζεται καὶ μὲ τὸν χωρὶς εὐρύτερες προοπτικές καὶ ὀπωσδήποτε καταδικασμένο σὲ ἀποτυχία ρόλο ποὺ σκοπεύει νὰ τῆς ἀναθέσει)², τὴν προτρέπει νὰ ἀπομακρύνει τὸν ἀδερφό της ἀπὸ

1. *Aen.* X. 439-440.

2. 'O W. A. Camps, *An Introduction to Virgil's Aeneid* (Oxford University Press 1969), σ. 37, χαρακτηρίζει τὴν Ἰοτούρνα σὰν «Juno's agent», θέση ποὺ λειτουργικὰ τὴν ὑποτάσσει στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ρόλου της καὶ στὴ θέληση τῆς "Ἡρας, ὅσο κι ἀν στὴν

τὸ θάνατο, ποὺ θὰ τὸν εὔρισκε ὁ πωασδήποτε ἀν μονομαχοῦσε μὲ τὸν Αἰνεία, καὶ νὰ κινήσει καινούργιο πόλεμο ἀνάμεσα στὰ δυὸς ἔθνη. Ἡ Ιοτούρνα ἀντιμετωπίζει τὴν κατάσταση χύνοντας μαῦρο δάκρυ καὶ χτυπώντας τὸ στῆθος τῆς μὲ ἀπελπισία:

vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit
terque quaterque manu pectus percussit honestum¹.

Καὶ ὅταν ἡ "Ἡρα φεύγει, ἡ εὐαίσθητη θεὰ μένει «incerta» καὶ «turbata tristis vulnere mentis»². Οἱ ὑπόλοιπες ἐνέργειές της φαίνονται νὰ γίνονται μηχανικά, «κατ' ἐπιταγὴν» θὰ λέγαμε, ἀλλὰ πάντα μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀπόλυτα χωρὶς ἰδιοτέλεια ἀφοσίωσης γιὰ τὸν ἀδερφό της καὶ ἐνὸς ἀληθινοῦ τρόμου γιὰ τὴν τύχη του. Στὸ χωρίο 791-842 τοῦ ἱδιου βιβλίου τῆς Αἰνειάδας ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τῆς ἀμεσῆς ἐπίδρασης ποὺ ὑφίσταται, ὅταν ὁ Δίας τονίζει στὴ συνέλευση τῶν θεῶν ὅτι χωρὶς τὴν παρακίνηση καὶ τὴ βοήθεια τῆς "Ἡρας τίποτα δὲ θὰ μποροῦσε νὰ καταφέρει ἡ Ιοτούρνα (στ. 798: «quid enim sine te Iuturna valeret?») καὶ ἡ καθαρὴ ὄμολογία τῆς "Ἡρας γιὰ τὴν πράξη της (στ. 813-5). "Ετσι ἀρχίζει μιὰ σειρὰ σπασμωδικῶν ἐνεργειῶν, ποὺ ἀποσκοποῦν στὸ νὰ βοηθήσουν τὸν Τύρνο καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνουν, προσωρινὰ ἔστω, ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Αἰνεία.

II. Στοὺς στίχους 222-256 ἡ Ιοτούρνα παίρνοντας τὴν μορφὴ τοῦ Καμέρτου καταφέρνει νὰ ἀνατρέψει τὴν ἐκεχειρία ἀνάμεσα στοὺς Τρῶες καὶ στοὺς Ίταλούς καὶ νὰ ξαναφουντώσει τὴν μάχη.

III. Στίχοι 441-9: 'Ο Αἰνείας ἔχοντας γίνει καλὰ ἀπὸ τὴν πληγὴ του ὅρμαὶ σὰν θύελλα. Τὸν Τύρνο τὸν πιάνει τρόμος³. 'Αλλὰ καὶ ἡ Ιοτούρνα πρώτη «agnotiv sonum» καὶ «tremefacta refugit». Θὰ ξαναγυρίσει ὅμως στὴ μάχη στοὺς

IV. στίχους 468-487: Ταραχμένη ἀπὸ τὸν κίνδυνο ποὺ διατρέχει ὁ ἀδερφός της πετᾶ ἀπὸ τὴ θέση του τὸν Μετίσκο, ποὺ ὁδηγοῦσε τὸ ἄρμα του, παίρνει τὴ δική του θέση καὶ τὴ μορφὴ καὶ ὁδηγώντας τὸ ἄρμα ἀλλοτε ἐδῶ καὶ ἀλλοτε ἔκει μέσα στὴ μάχη δίνει τὴν ψευδαίσθηση δι τὸν Τύρνος βρίσκεται παντοῦ, ἐνῶ

ἐξέλιξη τοῦ ρόλου της αὐτοῦ ἡ ἀδερφὴ τοῦ Τύρνου θὰ ἀναπτύξει μιὰ τέλεια συναισθηματικὴ αὐτοτέλεια, νομιμόφρονα ὅμως ὁ πωασδήποτε πρὸς τὸ ἔφρο της καὶ τὴ συγγενικὴ της σχέση μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ δὲ Σάκας τὸν ἔφερε στὶς αἰσθήσεις του στὸ στίχο 664. Σὰν ίδεα τὴ βρίσκω χαριτωμένη, ἀλλὰ ὀλότελα ἀδικαιολόγητη ἀπὸ τὸ κείμενο.

1. Aen. XII. 154-5.

2. Αύτ. 160.

3. 'Ο K. Quinn, 6.π., σ. 262, πιστεύει ὅτι δὲ Τύρνος δὲν εἶχε συνείδηση ὅτι ἔφευγε μακριὰ ἀπὸ τὸν Αἰνεία καὶ ὅτι δὲν κατάφερε νὰ ἀποκτήσει πλήρη συνείδηση τοῦ τί ἔκανε μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ δὲ Σάκας τὸν ἔφερε στὶς αἰσθήσεις του στὸ στίχο 664. Σὰν ίδεα τὴ βρίσκω χαριτωμένη, ἀλλὰ ὀλότελα ἀδικαιολόγητη ἀπὸ τὸ κείμενο.

παράλληλα πουθενά δὲν τὸν ἀφήνει μόνιμα, γιὰ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει ὁ Αἰνεῖας, ποὺ στριφογυρίζει σὲ κάθε σημεῖο γιὰ νὰ τὸν βρεῖ.

V. Στίχοι 614-696: Καὶ ὁ ἀνήμπορος νὰ ἀντιδράσει ἀπὸ τὴν ὑπερπροστασία τῆς ἀδερφῆς του Τύρνος κυνηγάει λίγους σκορπισμένους ἔχθρούς στὸ περιθώριο τοῦ πεδίου τῆς μάχης, μιὰ καὶ αὐτὰ τοῦ ἔχουν ὄριστεῖ «ἄνωθεν» σὰν ὅρια ἀσφαλείας, ἡ καρδιά του δμως ἔχει μικρὴ χαρὰ (στ. 616), γιατὶ βαθιὰ τὸν τρώει ἡ ἀνησυχία γιὰ τὸν ἀπόγοχο τῆς ἀγωνίας, ποὺ ἀκούγεται ἀπὸ τὴν ἀπόμακρη πόλη. Καὶ ὅταν ἡ ἀδερφή του τὸν συμβουλεύει ἐδῶ νὰ πολεμήσει, στὸ σημεῖο ποὺ βρίσκεται, χαρίζοντάς του μ' αὐτὸν τὸν τρόπο «ψίχουλα ἡρωϊσμοῦ», ὁ Τύρνος ξεσπάει, σὰν νὰ παραπονίσταν στὴ μάνα του πεφισσότερο παρὰ στὴν ἀδερφή του, θυμίζοντας ἔτσι τὸ πικρὸ παράπονο τοῦ Ἀχιλλέα στὴ Θέτιδα, ποὺ τὸν γέννησε «μινυνθάδιόν περ ἔοντα»¹, γιὰ νὰ γεύεται τὶς συμφορὲς τοῦ κόσμου τούτου. Ἀλλὰ ὅταν ὁ σύντροφός του Σάκας τοῦ λέει ὅτι σ' αὐτὸν μόνο βασίζεται ἡ σωτηρία τῆς πόλης, ὁ Τύρνος δὲν ἀντέχει ἄλλο πιά: ἀφήνει τὴν ἀδερφή του θλιψιένην (στ. 682) καὶ ὅρμα γιὰ νὰ συναντήσει τὴ μοίρα του, τὴν κοινὴ μοίρα δλων, ποὺ τὸν περιμένει μέσα ἀπὸ τὴν ἀδυσώπητη μορφὴ τοῦ Αἰνεία. Τὸ τέλος εἶναι πιὰ κοντά.

VI. Στίχοι 783-7: Μιὰ τελευταία προσπάθεια στοὺς στίχους αὐτούς. Ἡ Ἰοτούρνα θὰ ξαναδώσει τὸ ξίφος του στὸν ἀδερφό της, ποὺ τὸ ζητοῦσε μὲ ἀγωνία, ἐνῶ ἡ μονομαχία του μὲ τὸν Αἰνεία βρισκόταν στὸ πιὸ κρίσιμο σημεῖο τῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰδιος ὁ Αἰνείας θὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη, ποὺ θὰ ξεκολλήσει τὸ κοντάρι του ἀπὸ τὴ ρίζα τῆς ἀγριελιᾶς. Ἡ πορεία τῆς μονομαχίας εἶναι φανερή. Τὸ συμβούλιο τῶν θεῶν (στ. 791-842) θὰ τὴν κάνει τελεσθάνουσα.

VII. Καὶ ὁ Δίας θὰ στείλει μιὰ ἀπὸ τὶς Ἐρινύες νὰ εἰδοποιήσει τὴν Ἰοτούρνα νὰ ἐγκαταλείψει ἀμέσως τὸν Τύρνο, γιατὶ τὸ τέλος του ἔχει πιὰ φτάσει. Στὸ σημεῖο αὐτὸν ἀρχίζει ὁ σπαραγμὸς τῆς δύστυχης τῆς τὸ πρόσωπό της καὶ στηθοκοπίεται λέγοντας πῶς τίποτα πιὰ δὲν τῆς ἀπομένει, ἐνῶ παράλληλα ζητᾶ ἀπὸ τὴν Ἐρινύα νὰ μὴ τὴν τρομάζει ἄλλο χτυπώντας τὰ φιθερά καὶ κατηγορεῖ τὸ Δία, ποὺ τὴν ἔκανε ἀθάνατη στερώντας τῆς ἔτσι τὴ χαρὰ νὰ κατεβεῖ μαζί μὲ τὸν ἀμοιρο ἀδερφό της συντροφιὰ στὰ σκοτάδια τοῦ "Αδη" (στ. 881). Χωρὶς αὐτὸν καμιὰ πιὰ χαρὰ δὲ μπορεῖ νὰ νιώσει στὴ ζωή.

Εἶναι γεγονός ποὺ δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση βέβαια ὅτι ἀνάμεσα στὶς δύο μορφές, τῆς "Αννας καὶ τῆς Ἰοτούρνας, ὑπάρχουν δρισμένες δλοφάνερες διαφορές: ἡ "Αννα εἶναι μιὰ θυητὴ λογοκρατούμενη γυναίκα, δανεισμένη στὴν οὐσία τῆς ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ πολέμους καὶ οἱ φυσικές τῆς δυνάμεις εἶναι, κατὰ συνέπεια, ἐντελῶς

1. Ἰλ. Α. 352.

περιορισμένες μέσα στὰ δρια τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασής της καὶ στὰ πλαίσια τοῦ δευτερεύοντα ρόλου ποὺ παιζει σὰν ἀδερφὴ μιᾶς δραστήριας βασίλισσας. Ἡ Ἰοτούρνα ἀντίθετα εἶναι μιὰ ἀθάνατη θεά, ποὺ παρακινεῖται νὰ δράσει πρὸς ὅφελος τοῦ θνητοῦ ἀδερφοῦ της μέσα σ' ἓνα πεδίο μάχης, ἀνάλογη στὶς ἴδιοτες καὶ στὴ λειτουργικότητα μὲ τὶς δύμηρικὲς θεότητες τῆς Ἰλιάδης. Διαθέτει ὑπερφυσικές δυνάμεις, ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ χωρὶς δισταγμό, γιὰ νὰ πετύχει τοὺς σκοπούς της. Σ' ἀντίθεση μὲ τὴν "Αννα, μιὰ προσωπικότητα ποὺ ἐπιστρατεύει τὸ λογικό της γιὰ τὴν ἔξυπηρέτηση τῶν συναισθηματικῶν της στόχων, ἡ Ἰοτούρνα ἔχει τὶς ὑπερφυσικές της δυνατότητες, γιὰ νὰ ἔξυπηρετήσει τὸ ἔξισου πλούσιο συναισθηματικὸ δυναμικό της. Αὐτὲς εἶναι δρισμένες ἔξωτερικὲς διαφορές.

Ὑπάρχει δύμως παράλληλα ἔνας ἀριθμὸς κοινῶν σημείων μὲ βχσικὴ σημασία ἀνάμεσα στὶς δύο μορφές. Πρῶτα ἀπ' ὅλα καὶ οἱ δύο τους ἔχουν μιὰ ἐντελῶς ἀνιδιοτελὴ ἀδερφικὴ ἀφοσίωση. Καὶ εἶναι ἀληθινὰ περίεργο τὸ γεγονός δτι, δσο κι ἂν ἡ Ἰοτούρνα ἐπιστρατεύεται ἀπὸ τὴ θεὰ "Ηρα—ποὺ ἀπευθύνεται σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις σὲ ἀποτρόπαιες δυνάμεις δαιμονικῆς ὑφῆς, δπως εἶναι ἡ Ἀληκτὼ¹—, γιὰ νὰ ἐνσπείρει ἕριδες καὶ μάχες, ἡ πρόθεσὴ της δὲν εἶναι νὰ βλάψει γιὰ τὴ χαρὰ τῆς βλάβης, ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ νὰ βοηθήσει τὸν ἀδερφό της, ποὺ βρίσκεται στὸν ἔσχατο κίνδυνο. Ο τρόπος ποὺ λυπᾶται, κλαίει, τρέμει γι' αὐτὸν καὶ πάνω ἀπ' ὅλα θρηνεῖ σπαρακτικὰ στὴν τελευταία της ἐμφάνιση γιὰ τὸν ἀναπόφευκτο χαμό του, θυμίζει τὴ στάση τῆς "Αννας, δταν μετὰ τὴν πρώτη ἀποτυχία ἀπὸ τὶς συμβουλές της παραμένει «Θλιμμένη» μέχρι τὴ στιγμὴ τοῦ νεκρικοῦ θρήνου, δταν ἀγκαλιάζει τὸ ἄψυχο σχεδὸν σῶμα τῆς Διδῶς². Μητέρες περισσότερο παρὰ ἀδερφές καὶ οἱ δύο τους προκαλοῦν μὲ τὴ στάση τῆς ἀφοσίωσής τους ἀντιδράσεις φυσικότερες γιὰ παιδὶ ἀπέναντι στὴ μητέρα του παρὰ γιὰ ἀδερφό. "Ετσι ἡ Διδώ μέμφεται δχι βέβαια «παράλογα», δπως νομίζει δ Austin³, ἀλλὰ δπωσδήποτε μὲ παιδικὴ ἀφέλεια τὴν "Αννα γιὰ τὶς ἀκαρπες συμβουλές της, δπως καὶ δ Τύρνος παραπονιέται πρὸς τὴν Ἰοτούρνα, ποὺ τὸν συγκρατεῖ ἀπὸ μιὰ ἀμεση ἀναμέτρηση μὲ τὸν Αἰνεία, ἀκολουθώντας τὸ πρότυπο τῶν φυσικῶν παραπόνων τοῦ Ἀχιλλέα πρὸς τὴ μητέρα του στὴν Ἰλιάδα⁴. Καὶ δταν δ Τύρνος ἐγκαταλείπει τὴν Ἰοτούρνα στὸ ἄρμα καὶ δρμᾶ γιὰ νὰ βρεῖ τὸν Αἰνεία καὶ νὰ ἀγωνιστεῖ μαζί του ἀφήνοντας τὴν ἀδερφή του «Θλιμμένη»⁵, δὲ θυμίζει παρὰ μιὰ ἄλλη πικραμένη ἀδερφή, ποὺ θὰ μείνει

1. Βλ. *Aen.* VII. 323 κ.έ.

2. *Aen.* IV. 686.

3. Βλ. σ. 324, σημ. 1.

4. Βλ. σ. 328, σημ. 1.

5. *Aen.* XII. 682.

τελικά τὸ ἵδιο «deserta»¹, τὴν "Αννα. Κι ἀκόμα ὅταν ἔρχεται ὁ θάνατος, οἱ δυὸ γυναικεῖες μορφὲς εἶναι κοντὰ περισσότερο παρὰ ποτὲ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκφραση τῆς συναισθηματικῆς τους ταραχῆς, γιατὶ καὶ οἱ δύο τους θὰ ἥθελαν νὰ κατεβοῦν στὸ βασίλειο τῶν σκιῶν, δίπλα σ' αὐτοὺς ποὺ ἀγάπησαν². Ἡ μόνη τραγικὴ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ Ἰοτούρνα ἔχει τὸ θλιβερὸ προνόμιο³ νὰ εἶναι ἀθάνατη, ἐνῶ γιὰ τὴν "Αννα εἶναι πολὺ εὔκολότερη ἡ πρόσβαση πρὸς τὸ θάνατο, ὅσο κι ἀν ἡ ἀσθενικὴ ἀνθρώπινῃ φύσῃ τῆς δὲ θὰ τολμήσει νὰ ἐπιχειρήσει κάτι τέτοιο μέχρι τὸ τέλος. Τὰ ρήματα «vocasses» (IV. 678) καὶ «tulisset» (IV. 679) τῆς "Αννας παρουσιάζουν πολὺ διαφορετικὰ τὴν κατάσταση ἀπ' ὅσο ἡ ἀπελπισμένη ὑποκειμενικὴ εὐχὴ μιᾶς ἀπροστέλαστης κατάστασης, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ «possem» ἐκεῖνο τῆς Ἰοτούρνας (XII. 880).

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς παραπάνω ὅμοιότητες ἀνάμεσα στὶς δυὸ τραγικὲς ἀδερφὲς τῆς *Aineia*δας, ὑπάρχει ἐσωτερικότερη σχέση στὴν ἔξέλιξη τῆς πλοκῆς πρὸς τὴν καταστροφὴν. Καὶ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ θεμέλιος λίθος αὐτῆς τῆς καταστροφῆς τοποθετεῖται μὲ τὶς ἐνέργειες τῆς ἀφοσίωσης τῶν δυὸ ἀδερφῶν. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη τῆς "Ηρας καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν ὑπόθεση τῆς Διδῶς⁴ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ καὶ τῆς "Ηρας στὴν ὑπόθεση τοῦ Τύρνου⁵ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ "Αννα καὶ ἡ Ἰοτούρνα εἶναι τὰ ἀτομα ποὺ μορφοποιοῦν τὴν προώθηση τῶν καταστάσεων. Καὶ συγκεκριμένα: Ἡ "Αννα ἦταν ἐκείνη ποὺ μὲ τὶς «ρεαλιστικὲς» συμβουλές της, ποὺ ἀποσκοποῦσαν βέβαια πάντα στὴ γαλήνη καὶ στὴν ἀποκατάσταση τῆς συναισθηματικῆς σταθερότητας τῆς ἀδερφῆς της, ἀνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Διδῶς. Τὸ ἵδιο καὶ ἡ Ἰοτούρνα, μὲ τὸ νὰ συμβουλέψει, καλόπιστα καὶ ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῆς πάντα, τὸν Τύρνο νὰ βοηθήσει τὸ Λαῦσο, τὸν ἀθῆσε στὴ μονομαχία του μὲ τὸν Πάλλαντα, ποὺ εἶχε σὰν ἔμμεσο ἀποτέλεσμα τὴν ἀφαίρεση τῆς ζώνης, ποὺ μὲ τὴ σειρά της ἔγινε αἰτία γιὰ τὴν ἔκτελεσή του ἀπὸ τὸν Αἰνεία. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀπὸ τὶς ἐσωτερικότερες ὅμοιότητες ἀνάμεσα στὶς δυὸ γυναικεῖες μορφὲς βρίσκεται στὴ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων τῆς καταστροφῆς.

Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ἡ Ἰοτούρνα, ὅπως καὶ ἡ "Αννα ἄλλωστε, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ σώσει τὸν ἀδερφό της καὶ νὰ ἀναβάλει τὴν μέρα τοῦ θανάτου του, ἐργά-

1. *Aen.* IV. 677.

2. Βλ. *Aen.* IV. 677-9 καὶ XII. 879-881.

3. Ο G. Highet, *The Speeches in Vergil's Aeneis* (Princeton 1972), σ. 157, ὑπογραμμίζει εὔστοχα τὴν πικρία τῆς Ἰοτούρνας ἀπέναντι στὸ Δία, ποὺ τῆς χάρισε τὴν ἀθανασία.

4. Βλ. *Aen.* IV. 90-128.

5. Βλ. *Aen.* XII. 138-159.

ζεται ἀσυνείδητα γιὰ τὴν προώθηση τῆς τελικῆς καταστροφῆς του. Δέχεται τὴν συμβουλὴν τῆς "Ἡρας, ἐνσπείρει ζιζάνια καὶ ξαναφουντώνει τὴν μάχη ἀνάμεσα στοὺς λαούς. Στήν οὐσίᾳ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἔξαπτει ἀκόμα περισσότερο τὸν Αἰνεία στρέφοντάς τον ὅλο καὶ πιὸ πολὺ ἐνάντια στὸν Τύρνο, ἵδιαίτερα μετὰ τὴν πληγὴν του¹, ποὺ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς κακοπιστίας τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς Ἰοτούρνας μὲ τὴν μορφὴ τοῦ Μετίσκου στρέφονται σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἐνάντια στὸν Τύρνο, ὅσο κι ἀν γίνονται γιὰ νὰ τὸν σώσουν, ὅπως οἱ ἀντίστοιχες ἐνέργειες τῆς "Ἀννας ὡς μεσολαβήτριας ἢ ὡς ἐκτελέστριας ἐντολῶν γιὰ τὴν προπαρασκευὴ τῆς πυρᾶς. Καὶ τοῦτο γιατὶ χαρίζοντας εὔκολες ἀλλὰ ὄχι ἔνδοξες νίκες στὸν Τύρνο συνεργεῖ στήν αὐτοταπείνωσή του, συναίσθημα ποὺ ἔνιωσε ἀσφαλῶς καὶ ἡ Διδὼ μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς μεσολαβήτικῆς προσπάθειας τῆς "Ἀννας. Ἀκόμα καὶ τὸ σπαθί, ποὺ θὰ τρέξει νὰ δώσει στὸν ἀδερφό της κατὰ τὴν μονομαχία του μὲ τὸν Αἰνεία², θὰ τοῦ εἶναι ἀχρηστό, μιὰ καὶ ἡ Ἀφροδίτη θὰ ἀγανακτήσει καὶ θὰ ἐνισχύσει μὲ τὴ σειρά της τὸν Αἰνεία³.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸν ὑπερβολή, ἂν παρατηρήσομε ὅτι ἡ ἀφοσίωση τῆς Ἰοτούρνας στὸν ἀδερφό της ὁδήγησε μὲ τὴν ἕδια ἀκρίβεια καὶ μέσα ἀπὸ μιὰ σειρὰ τὸ ἔδιο συγκεκριμένων σταδίων, ὅπως καὶ στήν περίπτωση τῆς "Ἀννας, πρὸς τὴν καταστροφή. Ἡ τελικὴ συντριβὴ γιὰ τὴν ἀνυποχώρητη μοίρα τοῦ θανάτου δὲ θὰ ἔχει τὴ δύναμη τίποτα νὰ ἀλλάξει. Καὶ ὅσο κι ἀν τὸ τελικὸ καταστάλαγμα ἀπὸ τὴν παράλληλη πορεία ἀφοσίωσης καὶ καταστροφῆς στὶς δυὸ γυναικεῖες μορφές τοῦ Βιργιλίου δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ προωθήσει τὴ σκέψη τοῦ μελετητῆ σὲ κάποιο γενικότερο συλλογισμὸ σχετικὰ μὲ μιὰ ἀναπόφευκτη ἀλληλοεξάρτηση τέτοιων καταστάσεων, ἔχει ὅμως ἀναμφισβήτητα τὶς ἐγγενεῖς ἐκεῖνες δυνάμεις, ποὺ ἐπιτρέπουν διεισδυτικότερες σκέψεις γύρω απὸ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ τὴ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ γῆ.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

N. K. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ

1. *Aen.* XII. 318 κ.έ.

2. Αὐτ. 785.

3. Αὐτ. 786-7.